

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
XXIV

Neőir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERŪNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XXIV

İstanbul - 2004

BİR OSMANLI KADISININ GÜNLÜĞÜ /
GÜNDELİK YAŞAMI: (Mekke Kadısı-1846)*

*Ahmet CİHAN ***

I. Giriş

Esnaf ve tüccarlara ait olanlar yanında kamu hizmeti veren “askeri zümreye” mensup çeşitli bürokrat ve farklı meslekten olanların gelir ve giderlerinin tutulduğu özel muhasebe defterleri Osmanlı toplumunun belirli bir dönemdeki sosyal ve ekonomik yapısını; örf, adet ve geleneklerini; kamu çalışanlarının ilişki içerisinde bulunduğu fiziki ve sosyal çevre ile burada oluşmuş ilişki biçimlerini tanıma olanağı sunan en önemli belgeler arasında yer almaktadır. Askeri zümreye dahil olan ilmiye mensuplarına ait özel muhasebe kayıtları, bu açıdan, ayrı bir öneme sahiptir.

Özel muhasebe defterlerindeki veriler, Osmanlı toplumuna ilişkin kaleidoskopik bir bakış açısı sunduğu gibi, herhangi bir bölge, kent ya da yerleşim birimi veya grup hakkında küçük, ancak organizmayı tanımak açısından son derece önemli analizlere ulaşmaya ve dolayısıyla içinde bulunduğumuz toplumun geçmişine ilişkin sağlıklı projeksiyonlar tutmamıza yardımcı olacak niteliktedir.

* Bu makale, 14-19 Haziran 2004 tarihinde Varşova’da düzenlenmiş bulunan CIEPO-16 (16th symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies) de bildiri olarak sunulmuştur.

** Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Diyarbakır

Biz, bu çalışmada, Mekke'de görev yapan bir Osmanlı kadısının 1846 yılının ilk çeyreğine ait özel muhasebe kayıtlarını¹ ele alıp, geleneksel sistem içerisinde önemli bir statüye sahip olan Mekke Kadısının mahkeme ofisi, aile ve özel yaşamı, zihin dünyası, hayat standardı, kamu hizmetini icra ederken ilişki içerisinde bulunduğu sosyal çevre ile söz konusu dönemde Mekke'deki toplumsal doku, kültürel yapı, iktisadi ve ticari hayata ilişkin değerlendirmelerde bulunduk.

Gelir ve gider kalemlerinin mahiyetinin oldukça ayrıntılı bir şekilde açıklanması; gelirleri toplayanlar ile giderleri ödeyenlerin çoğu kez belirtilmiş olması nedeniyle defter, birbiriyle ilintili ya da ilintisiz çok çeşitli konularda bilgi ihtiva eden çok önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Defterdeki verilerin detaylarına inildikçe, kadının ilişki içerisinde bulunduğu grupların çeşitliliği yanında O'nun adli, idari ve beledi alanlardaki rol ve fonksiyonları ile noterlik ve benzeri kamusal hizmetlerinin mahiyeti; kadının özel yaşamının geçtiği harem çalışanları ve mahkeme görevlilerinin sayısı ve ücretleri; yiyecek, içecek, giyecek, ev eşyası gibi çeşitli gıda ve tüketim maddeleri ile diğer bir çok ticari malların söz konusu dönemdeki fiyatları; Mekke kent merkezindeki esnaf grupları, yerel ve bölgesel ticaretin niteliği ve boyutları gibi ekonomik konuların aydınlatılmasına katkıda bulunacak ipuçları ortaya çıkmaktadır.

II. Kadı Ofisi

Özel ve kamu tüzel kişiliği kavramı ve nosyonunun henüz teşekkül etmediği klasik Osmanlı sisteminin egemen olduğu 16-19. yüzyıllar arasında yaşama, yürütme ve yargı organları arasında fonksiyonel farklılaşma da çok netleşmiş değildi. Bu nedenle, kamu hizmetini yerine getiren diğer bir çok devlet görevlisi gibi, kadının görev yaptığı mahkeme ofisi ile özel konutu bir arada

¹ Bu çalışmada kullandığımız temel veriler, İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde (BOA) bulunan ML. 476 numarada kayıtlı defterden elde edilmiştir. Kadıya ait özel muhasebe verilerinin yer aldığı bu defterdeki kayıtlar, bir önceki yıla ait Zilhicce/Aralık ayından başlamakta ve 1262/1846 yılının ilk dört ayı düzenli olarak verilmiş, Recep ve Şevval aylarını da içeren ikinci çeyreğe ilişkin kayıtlar ise parça parça ve düzensiz kaydedilmiştir. Bu nedenle, Kadının gelir-gider hesapları incelenirken özellikle ilk çeyreğe ait veriler üzerinde duruldu.

bulunurdu². Kadının şahsından bağımsız ayrı bir mahkeme kurumu düşünülemezdi ve dolayısıyla burada istihdam edilen her çalışan kamu personelinin daha ziyade kadının emrinde bulunan geniş hizmet kadrosunun bir parçası niteliğinde idi.

Mekke Kadısının ofisi iki büyük daire ve seksiyondan oluşmaktadır. Kamu hizmetinin yürütüldüğü, yargı fonksiyonunun icra edildiği, değişik fonksiyonları kadı adına üstlenen farklı uzmanlık alanlarında kadı tarafından istihdam edilen kişilerin bulunduğu mahkeme dairesi ofisin birinci seksiyonunu teşkil etmektedir. Kadının yakın aile bireyleriyle onların hizmetinde bulunanların günlük yaşamını sürdürdüğü özel konutu, bir başka ifadeyle harem dairesi ise kadı ofisinin ikinci bölümünü oluşturmaktadır.

Kadı, görev yerine gelmeden önce, mahkeme binası ve aile bireyleriyle ikamet edeceği özel konut olarak kullanılacak olan konak görevlendirilmiş olan şahıs veya şahıslarca kiralanmış³; müstemilatıyla birlikte mahkeme ofisi ve harem dairesi ayrı ayrı tanzim edilmiş; bunlara ait bakım, onarım, tamir ve tefrişat işleri özenle yerine getirilmiştir.⁴

a) Mahkeme Ofisi ve Personeli

Her ne kadar, Osmanlı yargı sisteminde mahkemeler tek hakimli olmakla birlikte, yargı fonksiyonunu yerine getirirken bir çok uzman ve teknik personelin kadıya yardımcı olduğu bilinmektedir.⁵ Söz konusu personelin çeşitliliği ve

² Bir başka ifadeyle, kadı ofisi aynı mekanda 2 ayrı bölüm halindedir.

³ M. 1262 başında görevi fiilen devralacak olan Mekke kadısı için kiralanmış konağın tanzim ve tefrişat işlerinin Z. 1261'de gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Geniş bilgi için bakınız; ML. 476

⁴ Kadı, Muharrem 1262 yılı başında Mekke'ye gelip göreve başlamadan önce, kiralanmış konağın mahkeme dairesi ile harem bakım-onarım, döşeme ve lüzumlu araç-gereçlerin temini ve diğer mal ve hizmetlerin alımı karşılığında toplam 2788 grş'luk bir harcama yapıldığı tespit edilmektedir. Toplam harcamanın yaklaşık % 20'sine tekabül eden 553 grş'un, Yorgancı Şeyh Said adında bir döşemeciye, ofis ve harem dairesinin tefrişatı için verildiği; söz konusu toplam harcamanın yaklaşık % 34'ünü oluşturan 954.5 grş'un Zilhicce ayı içinde bakkal, kasab, fırıncı ve sebzediden alınan temel gıda maddeleri ile aydınlatma giderleri için ödendiği; geri kalan 1280 grş'un ise aynı dönemdeki farklı mal ve hizmet alımlarında kullanıldığı detaylı olarak kaydedilmiştir. Daha geniş bilgi için bakınız; ML. 476, s. 6

⁵ Geleneksel İslam Hukuk sisteminde yer alan ve Osmanlı döneminde devam ettirilen tek hakimli yargılama usulü ve mahkemelerde görevli personel çeşitliliği için bakınız; İ.

sayısı yerleşim biriminin büyüklüğü, ticari ve iktisadi aktivitenin yoğunluğu, sistem içerisinde kadıya tevdi edilen fonksiyonların genişlemesi ve daralmasıyla doğru orantılı bir şekilde artış göstermiş veya azalmıştır denilebilir.⁶

Mekke kadısı, gerek mahkeme ofisi ve özel konutunda, gerekse “kaza” yetkisinin bulunduğu alandaki yerleşim birimlerinde resmi işleri yürütürken kendisine yardım etmek veya onun adına faaliyet göstermek üzere çeşitli personel görevlendirmekte ya da istihdam etmektedir. Bunlardan bir kısmı doğrudan kamu hizmeti için istihdam edilirken, diğer bölümü kadının şahsına ve haremine ait özel işlerin takibiyle görevlendirilmiş, diğer bazılarına ise kamu ve özel işleri birlikte yürütme sorumluluğu verilmiştir.⁷ Mamafih, Mekke Kadısının maiyetinde bulunan personeli iki ana gruba ayırmak mümkündür.

Kadının idari, adli ve benzeri alanlardaki rol ve fonksiyonları, birbiriyle az çok ilintili, ancak çok karmaşık ve komplike idi. Söz konusu klasik Osmanlı sisteminin devam ettiği 19. yüzyıl ortalarında, devlet ve yönetim anlayışında henüz uzmanlaşma ve fonksiyonel farklılaşmanın netleşmemesi; kamu görevlisi ile onun yapmış olduğu iş ve yürüttüğü görev arasında herhangi bir ayrışmanın düşünülmemiş olması, bir başka anlatımla kamu tüzel kişiliği kavramının ortaya çıkarmaması nedeniyle, Mekke Kadısının maiyetindeki çalışanların hangi-

Ortaylı, “Osmanlı Kadısı, Tarihi Temelleri ve Görevi”, AÜSBF. Dergisi, C.XXX, Sayı: 1-4 (Mart-Aralık 1975), s. 117-128; Ortaylı, “Osmanlı Kadı’sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Amme İdaresi Dergisi, C.9, Sayı: I (Ankara 1976), s. 95-107; Ortaylı, “Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme (Binanın Yeri, Yargılama Usulü, Mahkeme Görevlileri ve Bürokratik Faaliyet, Mahkeme Gelirleri ve Arşiv)”, s. 245-263

6 Elde ettiğimiz bilgiler, 19. yüzyıl ortalarında Mekke Mahkemesinde bulunan personel sayısı ve çeşitliliği ile İstanbul Mahkemesindekiler arasında çok büyük bir farklılık olduğunu açığa çıkarmaktadır. 1835- 1838 yıllarındaki farklı verilere göre, İstanbul Mahkemesinde bulunan görevliler şöyledir: 1) İstanbul Kadısı; 2) Mürûr tezkeresi baş katibi; 3) İkinci katip; 4) Üçüncü katip; 5) Dördüncü katip; 6) Mühürdar; 7) Muhallefat defteri baş mukayyidi; 8) İkinci mukayyid; 9) Üçüncü Mukayyid; 10) Dördüncü mukayyid; 11) Beşinci mukayyid; 12) Naib-i Es’ar. Burada sadece mahkemenin iç ofisinde çalışan görevli sayısının 10’un üzerinde olduğu, hafız-ı kütüp, muhızr, saka-i mahkeme, duacı-ı mahkeme ve benzeri diğer personelle birlikte bu sayısının 15-20’yi bulabileceği öne sürülebilir. Nitekim, 1835 ve 1836 yılına ait verilerde muhallefat defteri mukayyidi sayısı 5 iken, 1838’de mukayyidin 6 olarak verildiği gözlemlenmektedir. Bakınız; Cevdet-Adliye: 4038 (1251-1254/1835-1838); Cevdet-Adliye: 784 (1252/1836 yılı)

7 İncelediğimiz defterde, kadının maiyetindeki personel “hademe-i mahkeme”, “Ağalar” ve “Harem” çalışanları olarak üç ayrı grupta toplanmıştır. Bakınız; ML. 476, s. 3

lerin kamu veya özel hizmet personeli olduğunu tespit edip, sağlıklı bir klasifikasyon yapmak oldukça güçtür.

Yargısal fonksiyonlarını yerine getirirken kadıya yardımcı olan, ve çoğu kez yerel ulema arasında bizzat O'nun tarafından belirlenip tayin edilen en önemli personelden biri naiptir. Naip, kadı adına her türlü işlemleri yürütür ve karar yetkisine sahiptir.⁸

Mekke'deki mahkeme ofisinde, kadı adına her türlü imza yetkisine sahip olan naip dışında, mahkeme tercümanı, duruşmalarda düzeni sağlamakla sorumlu 4 muhız, 3 murahhim⁹, mahkeme binasının dış güvenliğinden sorumlu kapıcı, zemzem dağıtıcısı ile normal suyun taşınması, depolanması ve dağıtımını üstlenen sucu/çaycı ile Kuran okumakla görevli personel bulunmaktadır. Böylece, mahkeme içerisinde farklı rol üstlenen söz konusu personelin toplam sayısı 13'tür.¹⁰

Mekke Kadısının sorumluluk ve denetimde bulunan personel çeşitliliği O'nun birbiriyle az çok ilintili rol ve fonksiyonları ile yapmış olduğu işlem ve faaliyetlerin ne kadar karmaşık ve komplike olduğunu da ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Mekke Kadı ofisinde görev alan personel sayısı ve çeşidinin yukarıda verilenlerle sınırlı olduğunu ifade etmek oldukça zordur.¹¹

Aşağıda, Mekke Kadısı tarafından Mahkemede istihdam edilen ya da görevlendirilen personelin uzmanlık alanı, sayısı ve aylık ücretleri birlikte verilmiştir.

⁸ Mekke Kadısının naibi olan şahsın kadı adına her türlü işlemleri yaptığı defterdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bakınız, ML. 476; Ayrıca Osmanlı dönemi ve öncesindeki kadı naipliği ve görevleri için bakınız; Ortaylı, Osmanlı Kadısı, s. 117-128; Ortaylı, Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü, s. 95-107; Ortaylı, Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme, s. 245-263

⁹ Rahman Suresi okuyucusu olarak düşünülebilir.

¹⁰ ML:476, s. 3, Saka-i zemzem olan şahsın iki oğlu da mahkemede babasına yardımcı olmakta ve bu hizmetleri karşılığında kendilerine aylık 5'er grş ücret ödenmektedir. Söz konusu iki çocuk, toplam personel sayısı içerisinde değerlendirilmektedir.

¹¹ Elde ettiğimiz yeni bulgular, Mekke Kadıları maiyetine "Makam-ı Vala-yı Cenab-ı fetvahanelerinin emr-i intihaplarıyla" fetvahanede istihdam edilen müsevvidlerden birinin Bab Naibi olarak tayin edildiğini; söz konusu Bab Naiblerinin, Kadıların bir yıllık görev sürelerinin aksine, iki yıl süreyle atandığını; iki yıllık sürede Bab Naibine tahsis edilen toplam 30,000 grş'un 6000 grş'unun İstanbul'dan Mekke'ye gidişte peşin olarak yol harcırahı olarak ödendiği; geri kalan 24,000 grş'un ise her ay Mekke'den verildiğini ortaya koymaktadır. Daha geniş bilgi için bakınız; B. O. A., İrade-Dahiliye: 39364 (1284/1867). Personel giderleri seksiyonunda sözü edilen Emin Bey isimli şahsın Mekke Kadısının kethüdası olma olasılığı bulunmaktadır.

Personel Türü	Personel Sayısı	Aylık ücret	Toplam
Naip	1	150	150
Mahkeme Tercümanı	1	100	100
Saka-i zemzem-i mahkeme	1	25	25
Mahdumlarına	2	5	10
Feth-i şerif okuyucu	1	10	10
Murahhim	3	10	30
Bevvab-ı Mahkeme	1	10	10
Muhzır	4	10	40
Saka-i Mahkeme	1	60	60
Toplam	15		435

Tablo-1: Mahkeme Personeli

Bunlara ilaveten, daha çok Kadının özel işlerini takip eden, gündelik ihtiyaçlarını karşılayan ve onun güvenliğinden sorumlu personele ise “itba” denilmektedir.¹²

Her yüksek rütbeli Osmanlı kadısında olduğu gibi, söz konusu dönemde, Mekke Kadısının da, işlerini yürüten vekiliharç denilen özel bir yardımcı bulunuyordu.¹³ Üzerinde çalıştığımız defterde, vekiliharç ile kadı arasındaki her türlü parasal ilişkiler detaylı bir şekilde yer almaktadır. Kadının hizmetinde çalışan kamu görevlilerine ödenen ücretler ile hareme yapılan her türlü harcamaların vekiliharcın denetim ve bilgisi dahilinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Aylık, 5-6 bin gurusluk bir bütçeye sahip olan kadının kesesinde çoğu zaman tek bir kuruşun dahi bulunmaması dikkat çekicidir. Zira, her türlü, harcama, tahsil ve transfer işlemleri kadı adına özel görevli olan vekiliharç tarafından ye-

12 - İtba veya “ağalar” adı verilen grupta yer alan personel kadrosu içerisinde 1) Vekil-i harç Ali Ağa; 2) Yaver Ağa; 3) Süleyman Ağa; 4) Şakir Ağa; 5) Kahveci Osman Ağa; 6) Hafız Ali Ağa; 7) Aşçıbaşı; 8) Yamağı; 9) Ferras Hacı Ali Ağa; 10) Yamağı Ahmet isimli şahıslar yer almaktadır. Bunların aylık ücretleri ve kadının özel ve resmi yaşamındaki tüm fonksiyon ve rolleri için bakınız; ML:476, s. 3

13 - Vekil-i harç; büyük dairelerde ve konaklarda masrafa bakan kişiye verilen addır. Vezir-i azam, sivil ve askeri diğer bütün yüksek rütbeli kamu görevlilerinde olduğu gibi, kadıların da vekil-i harçlığını yürüten birer özel görevlileri bulunurdu. Her türlü parasal işlemlerle bunlar uğraşır; ihtiyaçları olduğunda onlara borç para verir; bütün ev harcamalarında onlara yardımcı olur. Bakınız; M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB (İstanbul 1993), C. III., s. 586.

rine getirilmektedir. Vekiliharcın bir de “yaver” denilen yardımcısı bulunmaktadır.¹⁴

Ayrıca, mahkeme çalışanlarına hizmet eden kahveci, yemek hazırlayıp ikramda bulunan aşçıbaşı ve yamağı, ofisin temizliğinden sorumlu ferraş ve yamağı da ağa ya da itba grubu içerisinde yer almaktadır. Bunların dışında, farklı görevler üstlenen, “ağa” unvanı taşıyan 3 şahıs daha bulunmaktadır.¹⁵

Aşağıda, Mekke Kadısı tarafından görevlendirilen itba (ağa) denilen grup içerisinde yer alan personel ile bunların aylık ücretleri gösterilmektedir.

Personel Türü	Personel sayısı	Aylık ücret (grş)
Vekil-harç Ali Ağa	1	50
Yaver Ağa	1	40
Süleyman Ağa	1	50
Şakir Ağa	1	30
Kahveci Osman Ağa	1	30
Hafız Ali Ağa	1	30
Aşçıbaşı	1	60
Aşçı Yamağı	1	20
Ferraş Hacı Ali	1	40
Ferraş Yamağı Ahmet	1	20
Toplam	10 kişi	370

Tablo-2: İtba ve Ağaların İçerisinde Yer Aldığı Hizmet Personeli

- 14 Vekiliharç adı verilen özel görevlinin aylık 50 grş ödenmektedir. Vekiliharca tahsis edilen bu meblağ kadı naibine yapılan ödemenin sadece üçte birine tekabül etmektedir. Vekiliharç yaveri ise, aylık 40 grş ücret almaktadır. Daha fazla bilgi için bakınız; ML. 476, s. 3 ve devamı. Diğer yandan, aylık harcama listeleri arasında zaman zaman kimi mal hizmetlerin kethüda areacılığı ile gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmakta, ancak personel listesi arasında kethüdaya rastlanılmamaktadır. Mamafih, personel giderleri seksiyonunda sözü edilen ve aylık 230 grş civarında ücret tahsis edilmiş bulunan Emin Bey isimli şahsın Mekke Kadısının kethüdası olma olasılığı bulunmaktadır. Kathüdanın, mahkemede, kadı ve naib dışında, kendisine bağımsız oda tahsis edilen önemli bir görevli olduğu burada vurgulanması gerekir. Geniş bilgi için bakınız; ML. 476, s. 3-23 arası harcama kalemleri
- 15 Söz konusu ağaların, masraf defterindeki kayıtlarda, mahkeme ile kadı ve haremin ihtiyaç duyduğu çeşitli mal ve hizmetlerin satın alınması, taşınması ve benzeri işlerin yerine getirilmesinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum da, henüz o dönemde personel arasında uzmanlaşma ile fonksiyonel farklılaşmanın net bir şekilde ortaya çıkmamış olduğunu pekiştirmektedir.

Ağa ya da itba denilen grup içerisinde, kahveci dışında bir aşçıbaşı ile yardımcısının yer alması, mahkeme çalışanları ile kadının maiyetinde çalışan personelin beslenme ihtiyaçlarının en azından belirli bir bölümünün kadı tarafından karşılandığı, fırıncı ve ekmekçi esnafına yapılan aylık ödeme tutarları ile değirmene gönderilen buğday miktarlarından çıkarılabilmektedir. Harcama ve ödeme kalemlerindeki veri ve bulgulardan ayrı olarak, defterde yer alan “ içilen kahve ve ikad olunan kandil yağı bahası dahi naip tarafından masarifi defteri tutulup mahsulden teslim olunacağı” kaydı da söz konusu giderlerin bir kısmının kadı tarafından karşılandığını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca, Kadının Mekke dışında, Taif ve Cidde’de bulunduğu dönemde mahkeme tercümanına, naibe ve başkatiplik görevini üstlendiğini düşündüğümüz bir şahsa maaş dışında aylık olarak “taamiye” adıyla ayrı bir ödeme yapılmış olması yukarıdaki düşüncemizi pekiştirecek niteliktedir.¹⁶

Diğer taraftan, kadı ve naip için mahkemede ayrı birer oda bulunduğu gibi, yargıcın her türlü özel işlemlerini takip eden kethüdaya da bir oda tahsis edilmiştir. Bunların, temizlik, aydınlatma, ısıtma ve tefrişat gibi giderleri mahkemece, bir başka ifadeyle kadı tarafından karşılanmaktadır.¹⁷

Mekke kadısı, görev yaptığı kent merkezi dışında, kendisinin kaza yetkisinin bulunduğu diğer belli başlı yerleşim birimleri olan Cidde ve Taif’de ise yargı yetkisini, bizzat görevlendirdiği naip adı verilen vekil yargıçlar aracılığı ile yerine getirmektedir.¹⁸

b) Özel Konut (Harem)

Diğer birçok bölgede olduğu gibi, Mekke kadısının da geniş bir hane halkıyla birlikte görev yerine gittiğini gözlemliyoruz. Eşi ve çocukları dışında kadının annesinin de yanlarında olduğu anlaşılmaktadır. Ev halkı arasında, eş ve çocuklara yardımcı olan çeşitli hizmet personeli ile kadının özel hizmetlerini gören farklı yaş grubunda bir çok cariye bulduğunu saptıyoruz.¹⁹

¹⁶ ML. 476, s. 3, 6

¹⁷ Bakınız; ML. 476, s. 3, 6

¹⁸ Mekke kadısının Cidde ve Taif’te görevlendirdiği naip için bakınız; ML. 476, s. 17 ve sonrası

¹⁹ Mekke’deki konaktan kent merkezi dışındaki bahçe evine yapılan gezintilerde; haremde kent içindeki seyahatlerde kullanılan binek hayvanları sayısı ve bunların kimler için kiralandığı; alınan hediyelik eşyaların kimler adına satın alındığı ve dolayısıyla kadının

Kadının özel konut/haremde bulunan görevliler ile diğer aile bireylerine tercümanlık yapan kadın da dahil olmak üzere, haremde bulunan maaşlı-ücretli kadın sayısı toplam 15'tir. Ancak, söz konusu 15 kişiden ne kadarının Mekke kadısının aile bireyini teşkil ettiği ve kaç kişinin hizmet personeli olarak görev yaptığını tespit etmek şu an için olanaklı görünmemektedir. Ancak, bunlar arasında cariyelerin önemli bir yekün tuttuğu öne sürülebilir.²⁰

Kadının aile bireylerinden kişilerin de içerisinde yer aldığı 15 ücretli ya da maaşlı kadın arasında bir kaçının haremde günlük ihtiyaçların giderilmesi ile yemeklerin hazırlanmasında görevlendirildiği düşünülmektedir.²¹ Ayrıca, tüketilen günlük ekmeğin bir bölümü söz konusu maaşlı-ücretli kadın personel tarafından harem içerisinde yapılırken, diğer bir bölümü ise mutfakta hazırlanan hamurun fırında pişirilmesiyle karşılanmaktadır. Ancak, kimi zaman, ekmeğin bir bölümü, özellikle kadının tükettiği "has ekmeğin" doğrudan fırından satın alınmaktadır.²²

Kadının, zaman zaman aile bireyleriyle topluca dinlendiği, zaman zaman da arkadaş ve dostlarıyla eğlendiği ikinci bir evinin bulunduğu bilinmektedir. Mekke kent merkezi dışında yaptırılan veya kiralanan söz konusu konutun bol su bulunan, etrafında doğal yeşillikleri bulunan bahçe içerisinde olması tercih edilmiştir. Kent merkezi ile söz konusu ikinci konut arasındaki gidiş gelişlerde, bölgede çokça bulunan ve taşımacılıkta kullanılan merkepelerin ücret mukabili kiralandığı tespit edilmektedir. Diğer taraftan, Mekke'de hem kadının bizzat kendisinin hem de eşi, annesi ve cariyelerinin bir yerden diğer yere gitmek için kiralık merkep tuttıkları anlaşılmaktadır.²³

haremde bulunanların özellik ve kimlikleri görece daha ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bakınız; ML. 476, s. 3, 6, 8, 13, 15, 17, 19, 21

20 Harcama kalemleri arasında yer alan "Efendimize, hanım efendiye ve cariyelere ve Mesut'a Mekke nalinleri, 7 çift" notu haremde Kadının hizmetinde en az 4 cariyeye olabileceğini ortaya çıkarmaktadır. Kadın personelin isim ve unvanları için bakınız; ML:476, s. 3

21 Kadının aile bireyleri arasında yer alan eş ya da eşlerine de ücret tahsis edilmiş olduğu defterdeki masraf kalemlerinden anlaşılmaktadır. Bakınız; ; ML. 476, s. 3-6

22 Harem mutfağına alınan çeşitli alet ve eşyalar bu kanaatimizi güçlendirecek niteliktedir. Daha fazla bilgi için bakınız; ML: 476, s. 6 ve devamı

23 Özellikle Muharrem 1262 dönemine ilişkin 37 nolu harcama ile Safer 1262 dönemine ait gider pusulası içerisindeki 32, 49 ve 51 nolu harcamalar bunu teyit etmektedir. Bakınız; ML: 476, s. 6, 15 ve devamı

Aşağıda, haremden bulunan ve her ay düzenli olarak maaş alan 15 kadının isimleri ile aldıkları ücretler verilmektedir.

İsim veya Türü	Sayı	Aylık Ücreti (grş)
Hanımefendi	1	120
Aişe Hanım	1	30
Kamer Hanım	1	30
Mesut Hanım	1	20
Nurizat Hanım	1	10
Dilberniyaz Kalfa	1	15
Tensuf Kadın	1	15
Nerkiz	1	15
Zarafet	1	15
Küşayış	1	10
Dâye	1	10
Kebuter	1	5
Anber Kadın	1	5
Harem Tercümanı	1	30
Toplam	15	340

Tablo-3: Harem'de Maaş ve Ücret Alan Kadınlar

Daha önce de ifade edilmiş olduğu gibi, bu listede yer alan kadınların ne kadarının aile bireyi ve ne kadarının ise hizmetçi personelden olduğu; bunların dışında haremden görev alan başka şahısların bulunup bulunmadığı net olarak bilinmemektedir.

III. Gelirler

Klasik Osmanlı sisteminde kadınlar Devlet'ten muayyen bir maaş almazdı, aksine görmüş olduğu dava ve yerine getirdiği işlemler üzerinden, bazısı yüzdeyle ve diğer bazısı maktu olarak, önceden belirlenmiş tarifeye göre ücret alırlardı. Ancak, kadınların yaptıkları muamelelerden aldıkları ücret tarifesi zaman içerisinde değişime uğramıştır.²⁴

²⁴ İlk dönemlerden itibaren kadınların gelir sağladıkları alanlar ile yaptıkları işlemler üzerinden tahsil ettikleri ücret tarifelerindeki değişimler için bakınız; Ahmet Cihan; Re-

Mekke kadısının, idari, adli, beledi ve noterlik gibi birbiriyle az çok ilintili çeşitli hizmet alanlarında yerine getirdiği işlem ve fonksiyonları karşılığında belirli bir harç aldığı tespit edilmektedir.²⁵ Ayrıca, askeri zümre mensupları ile diğer bireylerin geride bıraktığı malların tespit ve taksimi işlemlerinden de muayyen oranlarda belirli bir ücret sağlamaktadır.²⁶

Ancak, kadının tüm geliri bununla sınırlı değildi. Mekke kadısına, terekeden ve diğer işlemler üzerinden aldıkları harçlar dışında, maişetini sağlamak üzere²⁷, Cidde gümrüğünden yıllık 4090 adet zer-mahub altını veya bedeli olan 11250 grş²⁸ ile Mısır Kahire'den 366 erdep buğday²⁹ tahsis edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.³⁰

form Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı, Birey Yayıncılık, Birinci Baskı, (İstanbul, Nisan 2004), s. 43-44. Örneğin; Miras davalarında yüzde 2 civarında; ilk olarak evlenenlerden 36 akçe, ikinci olarak evlenenlerden 16 akçe; kütük kaydından 7 akçe; temlik muamelesinden 12 akçe harç alınır. Bakınız; Stefanos Yerasimos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Belge Yayınları, (Yedinci Baskı), Temmuz 2001, C.I, s. 313. Ayrıca, değişik dönemdeki kanunnamelerde yer alan ücret tarifleri için bakınız; Cihan, İlimiye Sınıfı, s. 43-44

- 25 Gelir getirici işlemler arasında Kadı'nın vermiş olduğu hüccet ve ilam türlerinden bazıları şunlardır. Hüccet-i mübayaa, hüccet-i mübayay-i ivaz; hüccet-i vekalet; hüccet-i ferağ; hüccet-i icare; hüccet-i vesayet, hüccet-i isbat-ı vesayet; hüccet-i vesayet-i sağire, hüccet-i istibdal; hüccet-i nezaret-i vakıf, sened-i vakfiye; sened-i teyid-i takrir ve hüccet-i ihbar. Örneğin, Muharrem 1262 itibarıyla gelir getirici toplam 28 işlem içerisinde 12-13 çeşit hüccet verilmiş ve bunların karşılığında toplam 3471 grş sağlanmış. Safer 1262'de 27 gelir getirici işlemde 1973,5 grş elde edilirken, R. Evvel'de bu rakam 24 işlemde 1241,5 grş; R. Ahir 1262'de ise 16 işlemde 955 grş gelir kaydı yapılmıştır. Geniş bilgi için bakınız; ML. 476, 4, 14, 16, 18
- 26 Örneğin, Muharrem 1262 döneminde kaydedilmiş bulunan 11 tereke işleminden toplam 455 grş gelir elde edilmiştir. Tereke sahiplerinden nereli olduğu belli olan 4 kişiden 2'sinin Arap kökenli, Habeşistan ve Yemen'den; diğer ikisinin ise Türk yurdu olan Kabil ve Buhara'dan olduğu anlaşılmaktadır. Safer 1262'de kaydedilen 12 şahıstan tamamının erkek olduğu ve bunlardan 4'ünün orijni hakkında veri bulundu görülüyor. Söz konusu 4 kişi Mısır, İslimye, Gördes ve Mağrib'den gelmiştir. R. Evvel 1262'de kaydedilen 12 tereke kaydından 2'sinin kadın olduğu; orijini hakkında bilgi verilen 3 kişinin İstanbul, Kastamonu ve Bosna'dan gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. R. Ahir 162'de kaydedilen 10 tereke işleminden 4'ü kadın, 8'i erkeklere aittir. Dört şahsın nereli olduğu tespit edilip, bunlar da Malatya, Kütahya, Mağrib ve Çerkezistan'dan gelmişlerdir. Daha geniş bilgi için bakınız; ML:476, s. 4, 14, 16, 18, 20 ve 22
- 27 Belgelerde "cihet-i maişetleriçün Cidde gümrüğü malından ez-kadim muayyen olan" ifadesi kullanılmaktadır. Bakınız; HH. 22769 (1241 yılı); HH. 22753 (1243 yılı); HH. 22750 (1244 yılı); HH. 22776 (1247 yılı)
- 28 Gerek Cidde gümrüğünden sağlanan yıllık 4090 adet zer-mahub altının ve gerekse Mısır Kahire'den sağlanan 366 erdep buğday tahsisatın 18. yüzyıldan beri ödene

Her yıl Muharrem başında Mekke'deki görevine başlayan kadılara, Cidde gümrüğündeki tayinat ve Mısır Kahire'deki tahsisatlara ilave olarak, Hameyn hazinesinden 5250 grş yol harcırahı verildiği gözlemlenmektedir.³¹

Kısaca ifade etmek gerekirse, Mekke kadısının gelir kalemlerini; harç, tereke ve diğer kategorisi olmak üzere üç büyük grupta toplamak mümkündür.³² "Diğer gelirleri"; Cidde ve Taif naipliklerinden elde edilenler, Cidde gümrüğündeki muayyen altın veya bedeli ile Mısır Kahire'den her yıl gönderilen buğday tahsisatının satışından sağlanan gelirler oluşturmaktadır.

Aşağıda, incelediğimiz defterdeki verilere göre, Mekke kadısının 1846 yılı ilk çeyreğine ilişkin gelirleri gruplara göre hesaplanarak verilmiştir.

-
- geldiğine ilişkin arşiv kayıtları bulunmaktadır. Ancak, söz konusu tahsisatın Osmanlı öncesi döneme ait bir uygulamanın devamı olduğu öne sürülebilir. Bakınız; Cevdet-Adliye, 4427 (1120 yılı); Cevdet-Adliye, 6364 (1182 yılı); Cevdet-Adliye, 2590 (1205 yılı); Cevdet-Maliye, 3120 (1212 yılı); Cevdet-Adliye, 3529 (1228 yılı), Cevdet-Adliye, 2107 (1234 yılı)
- 29 Erdep; arap şehirlerinde kullanılan ve İstanbul kilesiyle 9 kileyi karşılayan bir ölçektir. Cevdet-Adliye, 4427 (1120 yılı); Cevdet-Adliye, 6364 (1182 yılı); Cevdet-Adliye, 2590 (1205 yılı); Cevdet-Maliye, 3120 (1212 yılı); Cevdet-Adliye, 3529 (1228 yılı), Cevdet-Adliye, 2107 (1234 yılı); Cevdet-Adliye, 4427; HH. 22769 (1241 yılı); HH. 22753 (1243 yılı); HH. 22750 (1244 yılı); HH. 22776 (1247 yılı)
- 30 Kadıya tahsis edilen buğdayın Mısır Kahire'den Mekke'ye taşınması için, ayrıca taşıma ücreti olarak 10188 para ödenmektedir. Kadının temsilcisi tahsis edilen 366 erdep buğdayı İstanbul rayici üzerinden Mısır'da satabileceği gibi, aynı olarak Mekke'ye taşıma hakkına da sahipti. Tahsis edilmiş buğdayın Mısır'da satılması durumunda taşıma ücreti olan 10188 para mutlaka ödenecektir. Geniş bilgi için bakınız, Cevdet-Adliye, 4427 (1120 yılı); Cevdet-Adliye, 6364 (1182 yılı); Cevdet-Adliye, 2590 (1205 yılı); Cevdet-Maliye, 3120 (1212 yılı); Cevdet-Adliye, 3529 (1228 yılı), Cevdet-Adliye, 2107 (1234 yılı); Cevdet-Adliye, 4427
- 31 Bakınız, Cevdet-Adliye, 3708 (1218 yılı).
- 32 Buradaki gruplandırma ve hesaplamalar, ML. 476 nolu defterdeki veriler ışığında tarafımızdan yapılmıştır. Daha geniş bilgi için bakınız; ML. 476, s. 3, 6, 8, 13, 15, 17, 19, 21 ve devamı

Aylar	Harç gelirleri (grş)		Tereke gelirleri (grş)		Diğer gelirler (grş)		Toplam (grş)	
	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%
Muharrem	3471	53	455	7	2598	40	6524	100
Safer	1973,5	36	657,5	12	2790	52	5421	100
R.Evvel	1241	20	2153,5	34	2900	46	6294,5	100
R. Ahir	955	29	290,5	9	2000	62	3245,5	100
Toplam	7640,5	36	3556,5	17	10288	47	21485	100

Tablo-4: 1262 yılının İlk Dört Ayına Ait Gelirler

Burada, tespit edilen tahmini aylık gelirin +- 5000 grş civarında olduğu görülmektedir. Aylık toplam gelirler içerisindeki oranı % 7 ile % 34 arasında değişen tereke gelirlerinin, dört aylık gelir toplamının % 17'sini teşkil ettiği; aynı dönemde % 20 ile % 53 arasında bir paya sahip olan harç gelirlerinin ise 4 aylık gelir toplamının % 36'sını oluşturduğu gözlemlenmektedir. Diğer kategorisinde yer alan gelirler, toplam aylık gelirlerin % 40 ile % 62 arasında bir paya sahip olup, dört aylık toplam gelirin % 46'sını teşkil etmektedir.

Diğer taraftan, harç ve tereke dışındaki "diğer" kategorisinde yer alan gelirlerin hangi kalemlerden oluştuğunu tayin etmek oldukça güçtür. Muhtemelen bunların bir bölümü, Cidde ve Taif'deki naiplerin yapmış olduğu işlemlerden sağlanırken³³, diğer bir bölümü de Cidde gümrüğünde tahsis edilen muayyen tutarın aylık ödemeleri ile Mısır Kahire'den gönderilen buğday tahsisatının nakde dönüştürülmesi gibi farklı kalemlerden oluşmaktadır.³⁴

³³ Cidde ve Taif'den özel kurye veya görevli şahıslar aracılığı ile para transferi yapıldığı, zaman zaman da Kadı'nın bizzat söz konusu yerleri ziyaret ettiği çeşitli aylara ait gelir ve gider kalemlerine ilişkin verilerden anlaşılmaktadır. Bakınız, ML. 476, s. 3, 13

³⁴ Z. 1261'de görev yerine gittiğinde, Mekke Kadısının, Mısır'dan sağlanan 366 erdep tutarındaki buğday tahsisatının tamamını mı yoksa bir bölümünü mü aynı olarak aldığı defterdeki verilerden net olarak bilinmemektedir. Ancak, Kadı'nın kendisine tahsis edilen miktarın en azından büyük bir kısmını Mekke'ye getirtmiş olduğu; bunun bir bölümünü hemen paraya dönüştürdüğü, diğer bölümünü ise zaman içinde kendi ihtiyacı için kullandığı görülmektedir. Kadının, Mekke'ye yeni geldiği dönemde elinde nakit para olmadığından, tahsis edilip getirilen buğdayın bir bölümünü buğdaycıya, mahkeme çalışan birkaç kişiye ve mahkeme-ev olarak kullanılan konağın sahibine, beher erdebi 6 riyal, bir rub' ve bir sümünden sattığı anlaşılmaktadır. 27 Zilhicce 1261 tarihli hesap kaydına göre, yukarıda sözü edilen şahıslara toplam 36.5 erdep buğday satılmış ve bunun karşılığında toplam 232 riyal 1 rubu' (bu dönemde 1 riyal=25 grş olarak kabul

Mekke Kadısının sadece Mısır Kahire'den elde ettiği 366 erdep buğdayın parasal değerinin yaklaşık 54,900 grş, Cidde Gümrüğünden sağlanan yıllık 4090 adet zer-mahub altının rayiç bedelinin 11,250 grş olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, normal aylık gelirin tespit edilen rakamların çok üzerinde olması gerekir. Sonuç olarak, gelirlerin tamamının deftere yansıtılmadığı iddia edilebilir.³⁵

Diğer taraftan, yukarıda sözü edilen uygulama Osmanlı öncesi dönemden başlayarak Tanzimat devrine kadar sürdürülmüş, bu dönemden sonra kamu görevlilerine tedricen maaş ödeme sistemine geçilmesiyle birlikte kadılara da aylık veya yıllık muayyen bir ücret ödenmeye başlanmıştır. Mekke Kadısına da, önceki dönemdeki gelirleri göz önünde bulundurulmak suretiyle, Evkaf Hazinesi, Maliye Hazinesi ve Cidde Hazinesi gibi farklı kalemlerden yıllık 56,500 grş ödeme yapıldığını tespit ettik³⁶. Bu ödemelerin farklı kalemlerden yapılmasının nedeni, kayıtlardan belli olmamakla birlikte, devlet gelir ve giderlerindeki bütünlüğün sağlanamaması yanında, henüz genel bir bütçe uygulamasına tam olarak geçilememesinin önemli bir faktör olduğu düşünülebilir.

Defterdeki ve diğer belgelerdeki verilere bakarak 19. yüzyılın ikinci yarısında Mekke Kadısının yıllık ve aylık gelirlerini aşağıdaki şekilde hesaplamak olası görünmektedir.³⁷

Gelir kaynağı	Tutar (grş)	Ödenme şekli	Aylık (grş)
Maliye Hazinesi	22,750	İstanbul'da peşin	
Harameyn Hazinesi	22,500	İstanbul'da peşin	
Cidde Hazinesi	11,250	Mekke'de her ay	937,5
Yıllık gelir	56,500		4708.33

Tablo-5: 19. Yüzyıl İkinci Yarısında Mekke Kadısının Gelir Durumu

edilmektedir), yani 5808 grş elde edilmiştir. Daha geniş bilgi için bakınız; ML: 476, s. 2 ve devamı

35 Bir yıllık gelir ve giderleri gösteren bir defter olsa idi, muhtemelen, söz konusu durumu daha net ve ayrıntılı bir şekilde gözlemleme olanağı bulabilirdik.

36 Bakınız; İrade-Dahiliye: 39364 (1284 /1867 yılı)

37 Mekke'ye hareket ederken kadılara İstanbul'da ödeden beri yapıla gelen toplam 45,250 grş'luk peşin ödeme şeklinin değiştirildiği, bunun yerine 1867 yılından itibaren göreve başlarken 15,250 grş'un İstanbul'da ödenmesine, geri kalan 41,250 grş'un ise her ay 3437,5 olmak üzere Mekke Hazinesince ödenmesi kararlaştırılmıştır. Daha geniş bilgi için bakınız; İrade-Dahiliye: 39364 (1284/1867 yılı)

Bu dönemde, Mekke kadısının burada belirtilenlerin dışında herhangi bir gelir ya da tahsisatının olup olmadığını bilmiyoruz. Söz konusu hazinelerden tahsis edilenler dışında başka geliri olmadığını kabul ettiğimizde, Mekke kadısının yıllık 56,500 grş'luk tahsisatının aylık ortalamasının 4500-5000 grş civarında olduğu açığa çıkmaktadır. Bunun da, 1839 yılındaki Tanzimat Reformundan sonra, Tanzimat projesinin uygulandığı bölgelerdeki vilayet merkezlerinde görevlendirilen kadınlara ödenen aylık(maaş)lara yakın bir değer olduğu söylenebilir.³⁸

IV. Giderler

Harcamaların geneline bakıldığında, Osmanlı sistemindeki geleneksel teamüllerin 19. yüzyıl ortalarında da etkin bir şekilde sürdürülmekte olduğu; mahkeme çalışanları ve kadının haremde bulunan aile bireyleri ile diğer hizmet personelinin iâşe, ibate giderlerinin ve aylık ücretlerinin bir bütün halinde ele alınıp değerlendirildiği gözlemlenmektedir. Bu durum, uzmanlaşma ve fonksiyonel farklılaşmanın netleşmemesi yanında, kamu tüzel kişiliği nosyonunun da henüz teşekkül etmemiş olmasının bir tezahürü olarak kabul edilebilir.

Harcamaların Klasifikasyonu

Kadının yapmış olduğu harcamaları, genel olarak, mahkeme ve harem giderleri olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür. Ancak, o dönemde, kadının şahsından bağımsız ve tüzel kişiliği olan bir "mahkeme" düşünülmediğinden, kamu hizmetinin gereği olarak yapılmış olan harcamalar ile haremdeki aile bireyleri ile kadının kendi şahsi giderleri bir bütün olarak değerlendirilmiş ve ortak masraf olarak kaydedilmiştir.

Bununla birlikte, kadının yapmış olduğu harcamaları; başta mahkeme ve haremde bakım, onarım ve benzeri günlük giderleri olmak üzere, yargıcın şahsi giderleri ile çeşitli mal ve hizmet alımlarının tamamını normal giderler kategorisinde; mahkemede, haremde ve kadının maiyetinde yer alanların yeme, içme

³⁸ Rumeli ve Anadolu'da Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerdeki vilayet, sancak ve kazalardaki kadı ve naiplere tahsis edilen aylık ücretlerin yerleşim birimlerinin büyüklüğü, iş hacmi ve dolayısıyla daha önceki dönemdeki gelirleri nispetinde değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Vilayet kadılarının aylık ücretlerinin azami 7500 grş, asgari 2500 grş arasında değiştiği; sancak merkezlerindeki kadıların 2000 ila 700 grş olduğu; bağlı kazalarda görev yapan naiplerin ise 1500 grş ila 150 grş arasında bir ücret aldıkları görülmektedir. Bakınız; Cevdet-Adliye: 2160

ve beslenme giderlerini mutfak harcamaları olarak; mahkeme çalışanları başta olmak üzere, kadının hizmetinde bulunan özel görevliler ile haremdeki kadınlara verilen ücretleri de personel giderleri olarak gruplandırmak daha fonksiyonel görünmektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, kadının maiyetinde bulunan farklı meslek ve iş kolundan gelip değişik fonksiyonları yerine getiren geniş bir grup tarafından yapılan harcamaları³⁹; a) personel giderleri ve ücretler; b) gıda harcamaları ve c) diğer giderler olmak üzere üç farklı grupta topladık.

a) Personel giderleri ve ücretler

15'i kadın olmak üzere, toplam 41 kişiye verilen aylık maaş tutarı 1375 grş'tur.⁴⁰ Genel ortalaması 33.53 grş olan aylık ücretin en yükseği 230 grş, en düşüğü ise 5 grş civarındadır.⁴¹ Dolayısıyla, en yüksek personel ücreti ile en düşük olan arasındaki fark tam 46 kattır.

Diğer taraftan, yargıcın maiyetinde çalışan personel ile bunlara ait ödemeleri istihdam edildikleri alanlara göre gruplandırdığımızda şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır:

Toplam ücretli sayısının % 37'sine tekabül eden 15 mahkeme görevlisinin maaş tutarı, genel personel giderlerinin % 31'ini teşkil etmektedir. Toplam sayı içerisinde % 24'e tekabül eden 10 kişilik özel hizmet personelinin (itba grubunun) ücretleri genel maaş giderlerinin % 27'sini oluşturmaktadır. Haremdeki 15 kadına yapılan ödemelerin oranı, bunlar genel sayının % 37'sini teşkil etmesine rağmen, personel giderleri içerisinde % 25'de kalmaktadır.

³⁹ Muharrem 1262 döneminde yapılan mal ve hizmet alımlarına ilişkin kimi örnekleri şöyle sıralamak mümkündür: Suyun Hasan isimli şahıs tarafından getirilmesi; tömbeki ve kömürün yaver aracılığı ile alınması; umrede merkep kiralınması; Hafız yediyle çekirdek kahve; mücellide ustadiye; su küplerine tahta kapak; Hacı Hasan yediyle limon; Şakir yediyle kadıya harçlık gönderilmesi; cibinlik için dülbent, bohça için yeşil sandal ve mahkeme için Ali kurna kağıdı alımı; buğday öğütmek için değirmene, ekmek pişirmek ve kadıya has ekmek için fırına ödeme yapılması, kuyu suyu çekilmesi için koka ve talaca alınması; kadıya beyaz tesbih alınması. Daha geniş bilgi için bakınız; ML. 476, s. 13 ve devamı

⁴⁰ Saka-i zezem olan personelin iki oğluna verilen aylık 10 guruş da bu ücret içerisinde. Bakınız, ML:476, s. 3

⁴¹ En yüksek ücret olan 230 grş, Emin Bey isimli bir şahsa ödenmektedir. İkinci en yüksek ücret, 150 grş ile kadı naibi alırken, en düşük aylık ücret ise haremde çalışan bir kadına ödenmektedir. Bakınız, ML:476, s. 3

Diğer taraftan, harem, mahkeme çalışanları ve itba grubu listesi dışında yer alan Emin Bey isimli bir şahsa ödenen aylık 230 grş toplam maaş giderlerinin yaklaşık % 17'sini oluşturmaktadır.⁴²

Kadı ofisinde çalışan personelin ortalama aylık ücreti 29 grş, özel hizmet personelininki (itba) 37 grş iken, haremdeki kadınlara ortalama 23 grş civarında aylık ücret ödenmektedir. Erkek personel arasında en yüksek ücretinin 150 grş, kadınlar içerisinde ise tavan ücretin aylık 120 grş olduğuna bakarak, erkek ve kadın personelin tavan ücretleri arasında pek fazla bir dengesizlik olmadığı söylenebilir. Ancak, en düşük erkek personel maaşının en düşük kadın ücretinin iki katı civarında olması, ayrıca genel olarak kadınlara tahsis edilen ortalama ücretin erkeklerinkinden % 50 daha düşük tutulması dikkat çekicidir.⁴³

Bu durum, aynı zamanda, günümüzde, benzer işleri yapan aynı statüdeki erkek ve kadın grupların emeklerinin farklı şekilde ücretlendirilmesine zemin hazırlayan zihin dünyası ile bunun oluşumunda rol oynayan tarihi-sosyal arka planı ortaya koyması açısından çok çarpıcı bir gerçek olsa gerek.⁴⁴

Aşağıda, personel grupları sayısı ile bunlara ödenen ücretlerin toplam miktar ve yüzdelik oranları verilmektedir.

Ücretli türü	Ücretli sayısı ve oranı		Maaş tutarı ve oranı	
	Kişi	%	Mahiye	%
Hademe-i Mahkeme	15	37	435	31
Ağalar/itba	10	24	370	27
Harem kadınları	15	37	340	25
Diğer	1	2	230	17
Toplam	41	100	1375	100

Tablo-6: Personel Giderleri ve Ücret Dağılımı

- 42 Emin Bey'in kim olduğu, nerede çalıştığı ve ne iş yaptığı defterdeki verilerden tespit edilemedi. Ancak, söz konusu şahsın Muharrem ayı ücretinin Cidde'den teslim edildiğine ilişkin bir kaydın bulunması, daha sonraki aylarda aynı kişiye ücret tahsis edilmesinin tespit edilmiş olması O'nun kadı ile birlikte İstanbul'dan gelmiş bulunan bir görevlisi, muhtemelen kadı kethüdası, olabileceği olasılığını akla getirmektedir. Ödenen aylık ödeme için bakınız, ML. 476, s. 3.
- 43 Buradaki ücret dengesizliği, görev ve iş homojenliği olmamasından kaynaklanmış olabilir.
- 44 Diğer taraftan, ayrıca haremdeki ücretleri kendi arasında karşılaştırmak ta daha anlamlı sonuçlar ortaya çıkarabilir.

Yukarıdaki tabloya bakarak, kadının maiyetindeki personel sayısı ile bunlara ödenen ücretlerin fixed olduğunu söylemek mümkün değildir. Defterdeki kayıtlar arasında ismi mahkeme çalışanları ile harem kadınları ve itba grubu listesinde yer almayan birçok kişiye rastlanması, ayrıca toplam mahiye miktarının görece birbirinden farklı olması bu kanaatimizi pekiştirmektedir.⁴⁵

Ele aldığımız (Z. 1261-Ra. 1262) beş aylık bir dönemde, maaş ve personel harcamaları, toplam gider içerisinde her ay % 26 ila % 47 arasında değişen oranlarda bir yekün teşkil ederken, genel olarak bakıldığında personel ücretlerinin toplam içerisinde % 27'lik bir ortaya sahip olduğu açığa çıkmaktadır.

b) Gıda Harcamaları

Başta temel gıda maddesi olan un ve unlu mamuller ile bunların hazırlanması için yapılan harcamalar, et ve et ürünleri ile sebze giderleri bu kategori içerisinde değerlendirilmektedir. Yağ, pirinç, şeker, kahve, kömür ve benzeri enerji ürünlerini de buraya dahil ettik.

Kadı adına görev yapan naip, tercüman ve diğer çok az sayıdaki hizmet personeline, muayyen bir maaş dışında, aylık beslenme gideri olarak belirli bir ücret tahsis edilmektedir.⁴⁶ Taamiye denilen söz konusu ücret, personelin görev derecesi, statüsü ve gelir durumuna bağlı olarak, aylık maaşının % 45 ila % 150 arasında değişmektedir.⁴⁷

⁴⁵ Örneğin; ne hademe-i mahkeme ne de harem ve itba grubu arasında yer almasına rağmen, kadının ihtiyaç duyduğu kimi mal ve hizmetlerin Hasan adında bir şahıs tarafından gerçekleştirildiği defterdeki çeşitli kayıtlardan anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, hademe-i mahkeme listesindeki ödeme kayıtlarında "saka-i mahkemenin aylık ücreti 60 grş olarak tespit edilirken, kadının Taif'te bulunduğu dönemdeki mahiye defteri verileri aynı şahsın aylık ücretinin 40 grş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu eksik ödemenin, Kadının Mekke dışında bulunduğu zaman iş yoğunluğunun azalmasından veya kadının şahsı için getirilen "iyi" suya bu dönemde ihtiyaç kalmamasından kaynaklanmış olabilir. Bakınız; ML. 476, s. 3

⁴⁶ Ancak, taamiye denilen bu tür giderleri her aya ilişkin masraf listesinde görmek mümkün değildir.

⁴⁷ Kadının Taif'te bulunduğu anlaşılan bir dönemde naip efendiye 60 grş, tercüman efendi ile Hafız Ali isimli diğer bir kişiye 45'er grş olmak üzere toplam 150 grş taamiye ödenmiştir. Taamiye ödemesinin her ay düzenli olarak mı yapıldığı, yoksa Kadının maiyetindeki aşçı ve yamağı ile birlikte Mekke dışına çıktığı, Taif ve Cidde'de bulunduğu dönemde mi verildiği defterdeki kayıtlardan net olarak anlaşılmamaktadır. Ancak, defterde, "Bizler Taif'te iken mahkemeye tahsis olunan mahiyeler ve taamiye defteri naip efendi tarafına irsal olunup, bu mahalle kayd olunmuştur" kaydı altında söz konusu ta-

Bunlara ek olarak, mahkemede çalışanlarca tüketilen kahve ile aydınlatmada kullanılan kandil yağı bedeli de mahkemenin genel masrafları çerçevesinde kadı tarafından karşılanmaktadır. Mahkemede görevli personel, tükettiği zemzem ile normal suya herhangi bir ücret ödememektedir.⁴⁸

Z. 1261-Ra. 1262 aralığındaki 5 aylık dönemde, gıda harcamaları toplam giderler içerisinde % 37 ila % 32 arasında bir paya sahip olmuştur. Ortaya çıkan bu tabloya bakarak, Mekke kadısının aile bireyleri ve maiyetindeki personelin o devirdeki ortalama hayat standardının üzerinde bir yaşam sürdürdüğü iddia edilebilir.

c) Diğer Giderler

Başta konağın kira bedeli, her türlü ev alet ve eşyası, bakım ve tamir giderleri; ısıtma ve enerji amaçlı kullanılan kömür, odun ve benzeri maddeler; aydınlatma harcamaları; kadı ve haremdeki aile bireyleri ile diğer personelin kişisel olarak ihtiyaç duyduğu her türlü günlük kullanım eşyası, kadının şahsi ziyaret ve gezileri ile harem üyelerinin şehir içi ve dışında yaptıkları yolculuklarda kullanılan hayvanların kira ücretleri “diğer giderler” kalemi içerisinde değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan, kadının günlük harcamaları, maiyetinde çalışanlar ile mal ve hizmet alımı yapan şahıslara verilen bahşiş ve alınan hediyeler için yapılan harcamalar da genel gider içerisinde belirli bir yekün tutmaktadır.⁴⁹ Kısaca

amiye giderlerine yer verilmiş olması, bu ödemenin her ay düzenli bir şekilde yapılmadığını düşündürmektedir. Bakınız; ML:476, s. 3

48 Zemzem ve normal su servisi yapmak için mahkemede iki ayrı personel görevlendirildiği; kuyudan su çekmek için kova satın alındığı, suyun dinlendirilmesi ve depolanması için de küp siparişi verildiği ve kapak yaptırıldığı masraf kayıtlarından anlaşılmaktadır. Dikkat çekici bir başka husus ise, Kadının tüketimi için çevredeki kaynaklardan özel olarak su getirilmiş olmasıdır. Daha geniş bilgi için bakınız; ML:476, s. 3, 6, 8, 13, 15, 17, 19, 21 ve devamı

49 Defterdeki masraf listesi içerisinde zaman zaman istihdam edilen personel ile diğer şahıslara az veya çok belirli aralıklarla bahşiş verildiği tespit edilmektedir. Bakınız; ML: 476, s. 3, 6, 13, 15, 17, 19, 21 ve devamı. Diğer taraftan, klasik Osmanlı yönetim sisteminde, genel olarak, atamayı yapan kurum yöneticisi ile onay makamında bulunanlara, görevin prestiji ve sağlanacak gelirle doğru orantılı bir şekilde, “caize” denilen bir harc ödenirdi. Bu bedel, çoğunlukla önceden belirlenmiş bir miktarda olurdu, ancak istisnalar da söz konusu idi. Tüm bunların dışında, merkezdeki yöneticilerle ilişkileri sürdürmek, bir sonraki dönemde mazuliyet süresinin kısa tutulmasını sağlamak için, görev mahallinden zaman zaman “bohça” adıyla hediyeler gönderiliyordu. Mekke kadısının da

ifade etmek gerekirse, ele alınan 5 aylık bir dönemde diğer harcamalar kalemindeki giderlerin toplam içindeki payı % 63 ila % 21 arasında değişmektedir.

Aşağıda, 1846 yılı ilk çeyreğindeki harcamalar gider kalemlerine göre verilmiştir.

Gider türü	Maaş ve personel		Gıda harcaması		Diğer giderler		Toplam	
	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%
Z. 1261	0	0	1026,5	37	1761,5	63	2788	100
M. 1262	1325	30	1299	29	1857,5	41	4481,5	100
Sa. 1262	1345	26	1537,5	29	2376	45	5258,5	100
R. 1262	1405	28	1332	27	2194	45	4931	100
Ra. 1262	1325	47	889,5	32	576,5	21	2791	100
Toplam	5400	27	6084,5	30	8765,5	43	20250	100

Tablo-7: 1846 Yılı İlk Çeyreğine İlişkin Giderlerin Dağılımı

Ele alınan beş aylık dönemde maaş ve personel giderlerinin toplam içerisindeki oranı % 27 iken, gıda harcaması % 30, diğer giderler ise % 43'lük bir yekun teşkil etmektedir. Z. 1261 dönemine ait diğer kategorisindeki giderlerin daha sonraki aylara nispeten daha büyük olması, Mekke'de kiralanın konak için yapılan bakım, onarım ve tefrişat harcamaları yanında alınan ev alet ve malzemeleri ile diğer taşıma giderlerinin bu ayda gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır⁵⁰.

V. Sosyal ve Kültürel Hayat

a) Giyim Kültürü

İncelediğimiz defterdeki verilerden, genelde, yöreye özgü giyim kültürü, özelde ise kadı ve aile bireylerinin giyim-kuşam alışkanlıkları hakkında bilgi edinme olanağı bulmaktayız. Buna yönelik en önemli ipuçlarından biri, Mekke kadısının yaygın olarak kullanılan geleneksel bir giysi olan "şalvar" kullan-

bunun dışında olduğu söylenemez. Nitekim, Mekke'ye ilk varıldığında bohçalar için hediyeelik eşyalar alınmaya başlanmıştır. Bakınız; ML: 476, s. 6 ve devamı.

⁵⁰ Z. 1261 dönemine ait personel maaşı toplam gider içerisinde yer almamaktadır

masıdır.⁵¹ Diğer taraftan, kim veya kimlerin kullandığı bilinmemekle birlikte, ipekli giysiler ile ipekten mamul ürünler satın alındığı anlaşılmaktadır.⁵²

b) Alışkanlık ve Hobi

Siyasi otorite tarafından ilk zamanlarda yasaklanan, daha sonra da önemli bir gelir kaynağı olarak görülüp yeni düzenlemelerle ekimi, depolanması, taşınması ve ticareti teşvik edilen en önemli sanayi ürünlerinden biri haline gelen tütün 19. yüzyılda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Tütün ve tütün mamullerinin en önemli kullanıcıları arasında ilmiye zümresi mensuplarının önemli bir yere sahip olduğu iddia edilebilir. Keyif verici bir madde olarak tütün ve tütün mamullerinin Mekke Kadısı tarafından çok sık bir şekilde kullanılmakta olduğu, özel muhasebe defterindeki aylık harcamalar arasında söz konusu madde için yapılan ödemelerin sıklığından ve büyüklüğünden anlaşılmaktadır.⁵³

Alınan tütünlerin bir bölümü çubukla kullanılırken, diğer bir kısmı ise nargile ile içilmektedir. Ancak satın alınan miktarın büyüklüğü ile bunlar için yapılan harcama tutarına bakıldığında aile bireyleri ile diğer personel arasında da başka kullanıcıların olabileceği düşüncesi ağırlık kazanmaktadır.⁵⁴

⁵¹ Daha detaylı bilgi için bakınız, ML. 476, s. 15 ve devamı, özellikle Safer 1262 dönemine ait 30 nolu harcama.

⁵² R. Evvel 1262 dönemine ait 33 nolu harcamada "ipek düğme ve kaytan için yavere 5,5 grş", 36 nolu harcamada ise, usta ücretiyle birlikte 5 adet "sim halkalar" için 17,5 grş ödendiği belirtilmektedir. Geniş bilgi için bakınız; ML. 476, s. 17 ve devamı

⁵³ 1262 yılı ilk çeyreğinde tüketilen tütün ve tönbeği miktarı ile bunlara ödenen ücret için bakınız; ML. 476, s. 13, 15, 17, 19 ve devamı

⁵⁴ Muharrem 1262 döneminde, miktarı belirtilmeksizin 5 grş'a tönbeği alındığı masraf defterinde tespit edilmektedir. Safer 1262'de ise, kıyyesi 13 grş'tan, 3 kıyye duhan için toplam 39 ücret ödendiği; ayrıca duhan kıyması için 2,5 grş verildiği ve tönbeği için yine 2,5 grş'luk bir harcama yapıldığı görülmektedir. Bakınız; ML. 476, s. 13, 15; R. Evvel 162 dönemine ait masraf kayıtlarında ise, her biri 10,5 grş'tan 4 kıyye duhan için toplam 42 grş; 6 batmanı Muharrem ayında, 10 batmanı da Safer ayında olmak üzere toplam 16 batman tönbeği için 48 grş ödendiği; ayrıca 22,5 grş'a bir nargile satın alındığı saptanmaktadır. Bakınız; ML. 476, s. 17; R. Ahir 1262 döneminde, her biri farklı günde olmak üzere, 4 defada toplam 9,5 kıyye duhan satın alındığı ve bunun karşılığında 98,5 grş ödeme yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Bakınız; ML. 476, s. 19. Diğer taraftan, C. Evvel 1262 dönemine ait masraf kayıtlarında ise, 5 kıyye duhan için 63 grş ücret verildiği, eskiden kalma tönbeği için 24,5 grş ödendiği görülmektedir. Ayrıca, aynı dönemde, yeni alınan ve Taif'e yapılacak yolculukta kullanılmak üzere,

Kadının tükettiği en önemli ihtiyaç maddelerinden biri, bir başka ifadeyle en belirgin alışkanlıklardan biri de kahvedir. Kahve için ödenen ücretin aylık harcama içerisinde önemli bir paya sahip olduğu söylenebilir.⁵⁵ Tüketilen toplam kahve miktarlarına bakıldığında, bunun sadece haremdaki aile bireyleri için değil, maiyetinde çalışan personele yönelik olarak satın alındığı iddia edilebilir. Defterde yer alan “içilen kahve ve ikad olunan kandil yağı bahası dahi naip efendi tarafından masarîf defteri tutulup mahsulden teslim olunacağı” ifadesi de bunu teyit etmektedir.⁵⁶

Mekke kadısının önemli hobilerinden birinin avcılık ve atıcılık olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaçla, kadının 150 grş vererek bir tüfek satın almış olduğu gözlemlenmektedir.⁵⁷ Diğer taraftan, kadının geleneksel kültürün sürdürülmesinden yana bir tutum izlediği, kullanmak veya dostlarına hediye etmek üzere klasik ev eşyası ve eski kilimler satın aldığı görülür.⁵⁸ Gerek maiyetinde çalışan personele, gerekse mal ve hizmet alımı sırasında temasta bulunan bireylere yer ve zamana uygun olarak Kadının bahşişte bulunduğu tespit edilmektedir.⁵⁹

batmanı 3 grş'tan, 60 grş'luk tömbeki alındığı ortaya çıkmaktadır. Bakınız; ML. 476, s. 23

55 Örneğin, Muharrem 1262'de 1 kıyyesi döğülmüş, 12 kıyyesi ise çekirdek olmak üzere toplam 13 kıyye kahve satın alındığı ve bunların karşılığında 108 grş ödendiği tespit edilmektedir. Döğülmüş kahvenin kıyyesi 10 grş'tan, çekirdek kahve ise ortalama 8 grş'tan satın alınmıştır. Bakınız; ML. 476, s. 13. Diğer taraftan, Safer 1262 masrafları arasında kahve alımı için herhangi bir ödeme yapıldığı görülmemektedir. Bakınız; ML. 476, s. 15; R. Evvel 1262 döneminde 3 batman döğülmüş kahveye 12 grş; 1 kıyye çekirdek kahve için de 7,5 grş ödenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bakınız; ML. 476, s. 17; R. Ahir 1262'de ise sadece 1 batman döğülmüş kahve alındığı ve buna da 4 grş ödendiği tespit edilmektedir. Bakınız; ML. 476, s. 19. Burada, genelde kahve için her ay ödenen toplam ücrette belirgin bir azalma olduğu gibi, çekilmiş kahvenin birim fiyatında da bir düşüş göze çarpmaktadır.

56 Bakınız; ML. 476, s. 3

57 R. Evvel 1262 dönemi 4 nolu harcama, Bakınız; ML. 476, s. 17

58 R. Evvel 1262 dönemi 42 nolu harcama, Bakınız; ML: 476, s. 17

59 Hizmet personeli ile mal ve hizmet alımı sırasında verilen söz konusu bahşişleri aylayarak gruplandırmak çok daha uygun olabilir, ancak burada onu gerçekleştirmek mümkün olmadı. Bahşişlerin kimlere, ne zaman ve nerelerde yapıldığına ilişkin ayrıntılar aylık masraf listelerinde gözlemlenmektedir. Bakınız; ML. 13, 15, 17, 19 ve 21

c) Beslenme Alışkanlıkları

Gerek aylık harcamalar içerisindeki mutfak giderlerinin büyüklüğü, gerekse mutfağa alınan malzemelerin çeşitliliği ve niteliği, başta aile bireyleri olmak üzere, mahkeme çalışanları ve itba grubundan müteşekkil kadının mahiyetinde ve sorumluluğunda bulunan tüm görev ve hizmet personelinin beslenmesine ayrı bir önem verildiği konusunda tatmin edici bilgiler sunmaktadır. Örneğin, şeker, pirinç, un, ekmeğin, et, sebze ve meyve çeşitleri, balık ve enginar, bal, soğan, limon, özel kaynak ve zezem suyu günlük tüketim maddeleri arasında yer almaktadır.⁶⁰

Hem haremde hem de mahkemede görevlilerce tüketilen en önemli gıda maddelerinden birinin un ve ekmeğin olduğu anlaşılmaktadır.⁶¹ İhtiyaç duyulan un hammaddesi, Kadının Mısır Kahire'deki yasal tahsilattan sağlanmaktadır. Mısır'dan, yıllık olarak, kadıya tahsis edilen buğdayın belirli bir bölümü kullanılmak üzere ayrılmakta, diğer kısmı ise rayiç bedel üzerinden satılmaktadır.⁶²

Günlük ekmeğin ihtiyacının önemli bir kısmı, mevcut buğday stokundan değirmenden un yapılarak ücret mukabili fırında pişirtirilmek suretiyle karşılanırken, zaman zaman haremdeki hizmet personeli de kendi arasındaki işbölümüyle talep edilen taze ekmeğin ihtiyacının bir bölümünü karşılayabilmektedir.⁶³

Mekke kadısının, büyük ölçüde taze büyük baş hayvan eti ile balık tükettiğini tespit ediyoruz. Zilhicce 1261-R. Ahir 1262 periyodundaki 5 aylık bir dönemde tüketilen et için kasaba yapılan aylık ödemelerin gıda harcamaları

⁶⁰ Burada bahsedilen temel gıda maddeleri ile sebze ve meyve çeşitlerinin tamamının o dönemde Mekke'de bulunduğu; bunlardan bir bölümünün Cidde ve diğer bazı büyük merkezlerden getirilmiş olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Zilhicce 1261'den başlayarak beş aylık bir dönemde günlük veya aylık olarak satın alınan ve tüketilen temel ihtiyaç maddelerinin miktarları ile bunlara ödenen ücretler defterde ayrıntılı bir şekilde görülmektedir. Bakınız; ML. 476, s. 4, 6, 13, 15, 17, 19 ve 21

⁶¹ Haremde hazırlanan ekmeğin malzemenin fırında pişirilmesi, zaman zaman kadıya daha kaliteli "has ekmeğin" alınması ve acil ekmeğin ihtiyacının karşılanması için, Zilhicce 1261 tarihinden itibaren her ay 55 ila 80 grş arasında ekmeğe bir bedel ödendiği görülmektedir. Ekmeğin un için de her ay değirmene 20 ila 60 grş arasında bir ücret ödendiği düşünülecek olursa, ekmeğin gıda harcamaları içerisinde % 6 ila % 9 arasında bir paya sahip olduğu söylenebilir. Fırıncı ve değirmenciye yapılan aylık ödemelerin detayları için bakınız; ML. 476, s. 6, 8, 13, 15, 17, 19, 21 ve 23

⁶² Mekke'ye ilk geldiği Aralık 1845'de tahsis edilen 366 erdep buğdayın 36,5 erdebi satılmış ve toplam 5808 grş gelir elde edilmiştir. Bakınız; ML: 476, s. 2

⁶³ Haremde ekmeğin yapımında kullanılmak üzere taşıma ücreti dahil 32,5 grş'a büyük bir "hamir tahtası" alındığı tespit edilmektedir. Bakınız; ML: 476, s. 13 (20 nolu harcama)

içindeki oranı sırasıyla % 19, % 18; % 20; % 19 ve % 24 arasında değişmektedir.⁶⁴ Balık ihtiyacının genellikle Cidde'den karşılandığı harcamaların ayrıntılarından ortaya çıkmaktadır.⁶⁵

Diğer taraftan, kadının, azımsanmayacak miktarda ve hatta hayret edilecek düzeyde sebze ve meyve tükettiği gözlemlenmektedir. Zilhicce 1261 ile R. Ahir 1262 periyodundaki 5 aylık dönemde aylık sebze maliyetinin genel gıda harcamaları içindeki payı sırasıyla % 27, % 22, % 24, % 23 ve % 32 olarak görülmektedir.⁶⁶ Bu durum, o dönemde Mekke'de sebzenin oldukça pahalı olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Ayrıca, daha da önemlisi, çok nadiren kullanılan ve o zaman için lüks bir gıda maddesi sayılabilecek olan enginarın kadının mutfağında yer almış olmasıdır.⁶⁷

Bunlara ek olarak, tamamının ya da ne kadarının mutfakta kullanıldığı tespit edilememekle beraber, her ay satın alınan yağ miktarının da bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Hesaplamalarımıza göre, Zilhicce 1262-R. Ahir 1262 döneminde, her ay satın alınan "revgan-sade" ve "revgan-ı zeyt" için ödenen meblağın genel gıda harcamaları içindeki oranı % 20 ila % 40 arasında değişmektedir.⁶⁸

Mutfakta kullanılan limonların⁶⁹ Mekkeli bir kadın satıcıdan temin edilmesi, o dönemde, bir Osmanlı kamu görevlisi olan yargıcın mutfağının zenginliğini ortaya koyduğu kadar, female grup üyesi bir bayanın sosyal ilişkile-

⁶⁴ Kadının tavuk ve kuzu eti tükettiği de aynı şekilde yapılan ödemelerden anlaşılmaktadır. Her ay tüketilen et miktarı ve ödenen ücret için bakınız; ML. 476, s. 6, 13, 15, 17, 19 ve 21

⁶⁵ Bakınız; ML: 476, s. 17 (37 nolu harcama)

⁶⁶ Tarafımızdan hesaplanan bu değerlerin masraf listelerindeki ödeme miktarlarının detayları için bakınız; ML. 476, s. 6, 13, 15, 17, 19 ve 21

⁶⁷ Alınan tüfek için bakınız; ML. 476, s. 17 (40 nolu harcama). Bu amaçla zaman zaman barut ve diğer av malzemeleri satın alındığı bilinmektedir. Av için alınan diğer malzemeler için bakınız; ML. 476, s. 3-20

⁶⁸ Her kalemdeki tüketim maddesinin miktarlarını verebilmek mümkün, ancak et, buğday, yağ, sebze ve meyve gibi tüketim maddelerinin miktarlarını vermek için çok daha detaylı bir çalışma yapılması gerekmektedir. Ancak biz, burada, grubun büyüklükleri bakımından genel bir görünüm ortaya koymak üzere belirli noktalara işaret etmekle yetindik. Her ay alınan "revgan-ı sade" ve "revgan-ı zeyt" miktarı ile bunlara ödenen ücretler için bakınız; ML. 476, s. 6, 13, 15, 17, 19, 21

⁶⁹ Safer 1262 dönemine ait bir kayıta, "Limoncu karıya limon ve turunç paraları ba-pu-sula Hafız yediyle 50 grş" ifadesi yer almaktadır. Bakınız; ML. 476, s. 15

rinin çerçevesi ile ticari faaliyetlerde üstlendiği rol açısından da önemli bir tespit olarak kabul edilebilir.

d) Gündelik Yaşam

Gerek gelir getirici işlemler ve gerekse terekesi kaydedilen şahıslar arasında çok az sayıda female grup üyesi bulunduğu gözlemlenmektedir. Kiralama, satış, borçlanma ve benzeri sözleşmelere ilişkin kayıtların genel olarak erkekler arasında gerçekleşmesi, buna karşın kadınların isimlerinin daha çok vakıf senedinin yer aldığı işlemlerde zikrediliyor olması, erkek dominant dokunun sosyal hayatta ne ölçüde egemen olduğunu gösteren bir bulgu olarak kabul edilebilir.

Örneğin, Muharrem 1262'de gerçekleştirilen toplam 28 gelir getirici işlem içerisinde sadece % 7'sine tekabül eden 2'sinin muhatabının female grup üyesi olması⁷⁰, kadının toplum ve sosyal yaşamdaki yeri açısından anlamlı görünmektedir. Her ne kadar, limon satıcısı bir kadının varlığından haberdar olsak bile bu durum Mekke'de kadının ticari hayata aktif şekilde katıldığını ortaya koyacak yeterli bir kanıt sayılamaz.

Diğer taraftan, Arap dünyası denilebilecek Hicaz, Yemen, Habeşistan, Mısır ve Kuzey-Batı Afrika'nın çeşitli yerleşim birimlerinden; Hint yarımadası ile Horasan ve Türkistan çevresinden; Anadolu'nun farklı bölgeleri ile Orta-Avrupa içlerine kadar sokulan Osmanlı'nın Avrupa kıtasındaki değişik kentlerinden geldiği anlaşılan bireylerin tereke kayıtlarındaki verilerden yola çıkarak, Mekke'de çok üst düzeyde bir nüfus sirkülasyonu olduğu ve bu nedenle Mekke kent merkezinin farklı kültürlerin buluşup kaynaştığı bir pota niteliği taşıdığı iddia edilebilir. Bütün bu farklı alanlardaki organizasyonların çok canlı bir ticaret networkunu ortaya çıkarmış olabileceği düşünülebilir. Ancak, ortaya çıkmış olduğu düşünülen söz konusu ticari sistemin geleneksel biçimde sürdürülmekte olduğu da o dönemin bir realitesi olsa gerek⁷¹.

⁷⁰ ML. 476, s. 4 ve devamı

⁷¹ Bütün bu değerlendirmeleri, defterde yer alan tereke kayıtlarının parasal değerleri, bir başka anlatımla hacminden çıkarmak mümkündür.

V. Sonuç Yerine

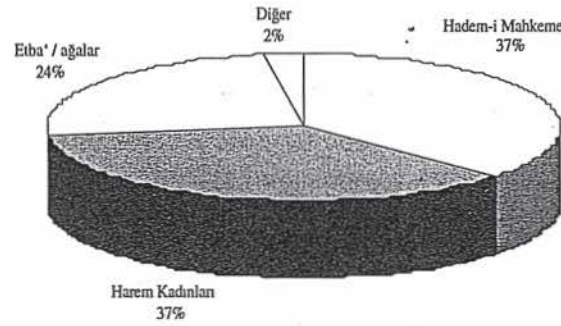
Bu incelemede, genel olarak, bir özel muhasebe defterindeki verilerden yola çıkarak Osmanlı kadısının ekonomik durumu, özel olarak ise mahkeme ofisi, kadı ile aile bireyleri ve diğer hizmet personeli arasındaki ilişkiler; O'nun resmi ve diğer sosyal faaliyetleri; kent kültürü, tüketim alışkanlıkları ve benzeri konuların değerlendirilmesine öncelik verilmektedir.

İncelemede, gelir-gider hesaplarını klasifiye ederek, gelirlerin ağırlık kelimeleri ile görece daha fazla harcama yapılan alanları tespit etmeye çalıştık. Özel bir statüsü bulunan Mekke kadısının, yargı ya da "kaza" yetkisini kullandığı alanda yerine getirdiği rol ve fonksiyonlarını ifa ederken yaptığı işlemler ile bunların muhataplarından sağlanan maktu harç gelirlerine ek olarak, Cidde Gümrüğünden ve Mısır Kahire'deki tarımsal üretimden ve merkezi hazineden yıllık muayyen bir gelire sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Kadının yıllık gelirlerinin büyük bölümünü faaliyet dışı alanlardan kendisine tahsis edilen ayni ve nakdi ücretler oluşturmaktadır.

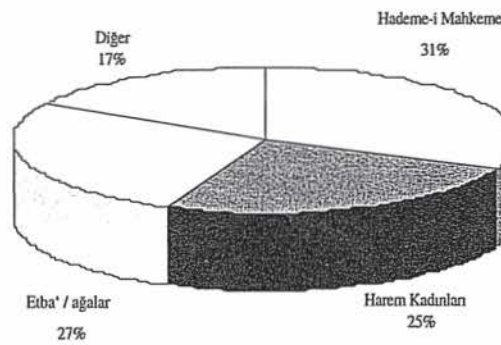
Yönetilen halk kesimleri ile kamu görevlisi arasında paraya dayanan doğrudan bir ilişkinin kurulduğu, mahalli yönetici olan Kadı'nın görev bedelini dolaylı bir yoldan aldığı ve bu nedenle her ay düzenli bir ücret standardı yakalanmadığı bir başka gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, yönetici kesim ile halk arasında güven bunalımına neden olmuş, sistemin yozlaşmasını da beraberinde getirmiştir, denilebilir.

Genel giderler arasında beslenme harcamalarının önemli bir yekun teşkil etmesi, konak ve mahkeme tezyin ve tefrişatına azımsanmayacak miktarda ödenek ayrılması kent kültürünün boyutları ve Kadının hayat standardı hakkında önemli ipuçları vermektedir. Farklı hizmet personeline ödenen aylık ücretler de gider kalemi içerisinde bir belirgin bir oran teşkil etmektedir. Defterdeki veriler, bir kamu görevlisi olan Kadı'nın maiyetindeki personel çeşitliliği O'nun farklı alanlardaki rol ve fonksiyonlarının karmaşıklığı ve genişliğini ortaya koymaktadır. Kadının sorumluluğunda bulunan çeşitli görev ve hizmet personeli arasındaki ücret farklılığı, günümüzde var olan ücret ve gelir dağılımındaki dengesizliğin ve bu çarpıklığın neden olduğu sosyal-ekonomik tezahürlerin yüzlerce yıllık bir geçmişi bulunduğunu bütün çıplaklığı ile açığa çıkarmaktadır.

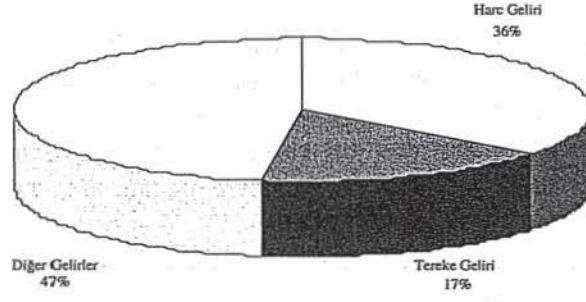
Diğer taraftan, sosyal prestiji, istihdam ettiği personel üzerindeki otorite, yetki ve ağırlığına rağmen, Mekke kadısının maiyetindeki insanlarla olan münasebetlerinin çok soft, bir ast-üst ilişkisinin ötesinde, bir aile atmosferindeki bireyler arasındaki korparatif bir anlayışla faaliyet yürütüldüğü ve hizmetlerin workshop anlayışı çerçevesinde yerine getirildiği gözlemlenmektedir. Bunda, Osmanlı zihin dünyası, insan ve çevre algılaması kadar, yönetim ve yargı sisteminde kamu tüzel kişiliği kavramı ile fonksiyonel farklılaşmanın henüz 19. yüzyıl ortalarında tam olarak teşekkül etmemiş olmasının büyük rol oynamış olabileceği ileri sürülebilir.

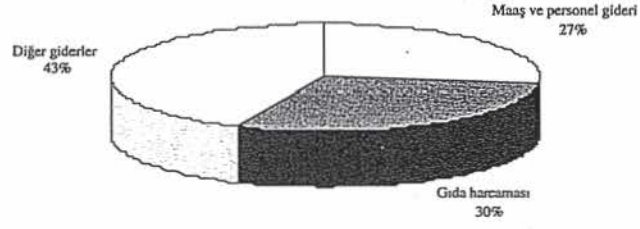
Grafik-I: Kadının sorumluluğundaki personelin gruplandırılması

Grafik-II: Kadının maiyetindeki grupların ücret dağılımı

Grafik-III: M. 1262-Ra, 1262 dönemindeki toplam gelirlerin dağılımı

Grafik-IV: Z. 1261-Ra. 1262 aralığında giderlerin dağılım grafiği